

КОНЦЕПТ *ЛЮДИНА* У ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК: ОБРАЗНИЙ СКЛАДНИК

ПРИНА ГАРБЕРА

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця – Україна

Анотація. У розділі «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок: образний складник» висвітлено теоретико-прикладні питання культурного кодування, схарактеризовано систему кодів культури та міжкодових переходів аналізованого концепту з ґрунтовним описом лексико-семантичних варіантів репрезентантів культурних кодів.

Потужним засобом вербалізації концепту визнано ареальну фразеологічну одиницю, оскільки жива, народна мова діалектів відбиває найсучаснішу етнокультурну ситуацію окремих територій країни. Культурне кодування позиціоновано як інструмент дослідження ареальної фразеології та як один із можливих засобів структурування концепту. У такий спосіб уточнено й доповнено методика аналізу концептів у фразеології шляхом репрезентації системи кодів культури, що розширює знання механізмів і закономірностей мовної концептуалізації. Аналіз концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок становить належний внесок в опрацювання проблем культурного кодування та національно-культурної специфіки концепту *людина* в україністиці.

Образний складник сформовано соматичним, предметним, зооморфним, антропним, фітоморфним, природним, гастрономічним, духовним, квантитативним, темпоральним, міфологічним, акціональним, сенсорним, спатіальним, кваліфікативним, мовленнєвим кодами та двокомпонентними і трикомпонентними міжкодовими переходами. Вторинну семіотичну систему аналізованого концепту утворювано 411 одиницями (соматизмами, зооморфізмами, фітоморфізмами, числовими компонентами, міфологемами, онімами, колоративами, лексемами з темпоральною та просторовою семантикою тощо).

Ключові слова: ареальна фразеологічна одиниця, код культури, концепт, міжкодовий перехід, образний складник.

THE CONCEPT *HUMAN* IN THE PHRASEOLOGY OF THE EAST STEPPE UKRAINIAN DIALECTS: THE DESCRIPTIVE COMPONENT

IRYNA HARBERA

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia – Ukraine

Summary. In the second chapter “The Concept *Human* in the Phraseology of the East Steppe Ukrainian Dialects: the Descriptive Component” the theoretical and application issues of the cultural coding has been covered, the code system of the culture and intercode passages of the concept which is analyzed including the justified description of the lexical and semantic variants of the representatives of the cultural codes have been characterized.

The areal phraseological unit has been identified as a powerful tool of the verbalization of the concept so far as the living, folk language of the dialects represents the most modern ethno-cultural situation of the some areas of the country. The cultural coding has been positioned as an instrument of the research of the areal phraseology and as one of the possible means of the structuring of the concept. Therefore, the methodology of the analysis of the concepts in the phraseology by the representation of the system of the cultural codes has been specified and completed that develops the knowledge of the mechanisms and the principles of the speech conceptualization. The analysis of the concept *human* in the phraseology of the East Steppe Ukrainian dialects makes the proper contribution into the processing of the issues of the cultural coding and the national and cultural specificity of the concept *human* in the Ukrainian studies.

The descriptive component has been formed by the somatic, subject, zoomorphic, anthropic, phytomorphic, natural, gastronomic, spiritual, quantitative, temporal, mythological, actional, sensor, spatial, qualificative, speech codes and the two-component and three-component intercode passages. The secondary semiotic system of the concept, which is analyzed, is created by the 411 units (somatic units, zoomorphic units, phytomorphic units, digital components, mythological units, names, colourative units, lexemes with temporal and spatial semantics, etc).

Keywords: areal phraseological unit, code of culture, concept, intercode passage, descriptive component.

1. Постановка проблеми. Більшість напрямів сучасної лінгвістики (когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія,

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
психолінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика та ін.) спрямовано на вивчення людини як єдиного свідомого носія мови й культури. Досліджувати останні цілісно, в нерозривному, взаємопов'язаному та взаємопроникному комплексі доцільно, користуючись особливим понятійним апаратом. Центральною ланкою аналізу мовного матеріалу, зокрема ареальної фразеології як виразника самобутності народу, при цьому обирають дедалі частіше так звані коди культури (КК) (суміжними до цього поняття виступають культурні знаки, культурні смисли, культурні символи, культурно марковані мовні одиниці тощо). Код культури – знакова реалізація архетипів свідомості, ментальних прообразів (праці Т. Банкової, Е. Бартмінського, Т. Вендіної, М. Ковшової, В. Красних, С. Нікітіної, В. Теля, С. Толстої, Т. Цив'ян та ін.), які «матеріально» виражаються за допомогою вербальних одиниць.

2. Коди культури у фразеології: визначення та типологія.

2.1. Поняття про коди культури. На нерозривності мови й культури наголошували ще в 30-х рр. ХХ ст. представники відомої школи Сепіра – Уорфа. Е. Сепір зазначає, що культура – те, що робить і думає суспільство, а мова – те, як воно думає [Сепір 1993: 193]. М. Толстой вважає мову одночасно компонентом і знаряддям культури [Толстой 1995: 16]. Сама культура визначувана по-різному: це спадкова пам'ять колективу, виражена певною системою заборон і розпоряджень [Лотман 1971: 147]; це сукупність специфічних людських способів діяльності та її результатів [Бромлей 1973: 159]; це усвідомлення світу людиною (форми концентрації й позначення у свідомості світобудови відповідають масштабам діяльності в мікро- і макрокосмі людини як суб'єкта культури) [Теля 2004: 24]; це притаманні певному народу способи життя та діяльності

у світі, а також стосунки між людьми (звичаї, ритуали, особливості спілкування), способи бачення, розуміння й перетворення світу [Маслова 2007: 157].

А. Кармін наголошує, що культура – це чинник, який визначає специфіку людського способу життя і що виникає через здатність людини добувати, накопичувати, опрацьовувати й використовувати інформацію. Така масштабна та всебічна обробка даних про довкілля призводить до створення спеціальних знакових систем, за допомогою яких інформація кодується та передається в суспільстві [Кармін 2006: 52-60]. Цей підхід до культури уможливує використання терміна «код культури» (лат. *codex* – книга; *cultura* – культура), що виражає конкретний елемент культурного простору, який концентровано вбирає й образно актуалізує зібрані й усвідомлені знання людини про предмет чи явище довкілля. Культура – ієрархічно організована система кодів, вторинна знакова система. Термін «код», з'явившись спочатку в технічних галузях (наприклад, код Морзе), генетиці (генетичний код), стає дедалі популярнішим у когнітивній лінгвістиці й лінгвокультурології, будучи вживаним, утім, у різних варіаціях: безпосередньо код культури [Красных 2001; Гудков 2004], квазістереотип [Телия 1996], символ [Вольф 2002; Колесов 2002; Орлова 2005] тощо.

Сучасне розуміння вторинної семіотичної системи склалося завдяки доробку Ю. Лотмана [Лотман 1996], який культуру визначає як систему знаків, свідомі та несвідомі моделі діяльності, форми й види ставлення людини до довкілля, а код культури зі своєю знаковою природою – як саму людську діяльність (у вигляді магії, культів, ритуалів, ворожінь тощо), так і супроводжуючі її атрибути. Р. Барт стверджує, що будь-який текст вбирає в себе безмежну кількість культурних кодів, вплітаючися пізніше в культуру, зберігаючи пам'ять про неї: «це

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
перспектива безлічі цитатій, марево, зіткане з безлічі структур; одиниці, утворені цим кодом, є нічим іншим, як відлунням чогось, що вже було читане, бачене, зроблене, пережите: код є слідом цього «вже» [Барт 1994: 39-40]. В. Телія описує коди культури як вторинні знакові системи, що використовують матеріальні й формальні засоби для кодування однакового змісту, які й утворюють картину світу, менталітет певного суспільства [Телія 1996]. В. Красних порівнює коди з «мережею», яку людина «накидає» на докiлля, членуючи, категоризуючи, структуруючи й оцінюючи його [Красных 2002: 232]. Коди універсальні, проте їх конкретні вияви завжди національно детерміновані. О. Селіванова інтерпретує культурні коди як мережу членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлену культурою певного суспільства й репрезентовану в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти [Селіванова 2006: 43]. Ф. Бацевич зазначає, що коди культури – це «сукупність знаків (символів) та їх смислів, котрі наявні в будь-якому предметі культури певної національної лінгвокультурної спільноти; знаходить вияв також в етнічній мові, мовній картині світу» [Бацевич 2007]. О. Березович розглядає коди культури як «знаряддя для вираження смислів, що мають різні формальні «обличчя» [Березович 2007: 341]. Д. Гудков і М. Ковшова визначають коди культури як семіотичну систему для кодування певного культурного змісту: це «система знаків матеріального та духовного світу, які стали носіями культурних смислів» [Гудков 2007: 9]. Реалізовані коди культури здебільшого на мовному матеріалі.

2.2. Фразеологізми як засіб вербалізації кодів культури. Л. Савченко стверджує, що код культури – «це відповідна національна етнокультурна інформація, що кодується у формі, здатній ідентифікувати культуру, через сукупність вторинних знаків і символів, наділених такими смислами (та їх комбінаціями), які можуть проявлятися в предметах матеріальної і духовної діяльності людини на рівні семіотичного простору». «Культура етносу створюється і формується, передається і зберігається, трансформуючись через код. Код є своєрідним інструментом доступу до базових елементів культури, що наявні в будь-якому предметі діяльності людини» [Савченко 2013: 62]. Погоджуючись із тим, що основний засіб вираження кодів культури – різноманітний етнічно маркований мовний матеріал, дослідниця розглядає саме фразеологізми як особливі «згорнуті» мікротексти, чії компоненти й образи пронизані кодами культури, здатні зберігати й передавати культурну інформацію [Там само]. Фразеологізми – самі собою специфічна семіотична система, адже акумулюють стереотипні уявлення народу, репрезентуючи в особливих вербальних формах його бачення людини, її характеру, зовнішності, властивостей поведінки тощо. Уявлення ці глибоко вкорінені у свідомості кожного носія мови, який використовує фразеологізми в процесі спілкування. Код культури демонструє двобічний зв'язок між означуваним предметом чи явищем та уявленням людини про них. За твердженням Л. Савченко, компоненти, образи, семантика фразеологізму безпосередньо співвідносяться з індексами кодів. Крім того, спільність виявляється й у механізмі їх виникнення – явищі метафоризації (явище культури ↔ код ↔ фразеологізм): коди культури пов'язані з фразеологією через метафору.

В. Телія підкреслює, що система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, слугує своєрідною «нішею» для кумуляції світогляду й пов'язана з матеріальною, соціальною чи духовною культурою мовної спільноти, свідчачи про її культурно-національний досвід і традиції [Телія 1996: 215]. Д. Гудков і М. Ковшова вважають, що визначальним етапом культурної інтерпретації фразеологізму виступає співвіднесення його слів-компонентів із кодами (антропним, соматичним, зооморфним, колірним тощо), що формує його роль як знака культури [Гудков 2007: 95].

Культурна конотація фразеологізму визначається шляхом виявлення взаємозв'язків його семантики з елементами матеріальної та духовної культури, традиціями, віруваннями, звичаями, історією етносу, територією його проживання тощо. Якщо уявити культуру (сукупність матеріальних і духовних цінностей), засоби її кодування та мову людини як лінійно розташовані елементи єдиної макросистеми, то коди культури займатимуть проміжну, серединну, центральну позицію: спочатку глибинні культурні смисли кодуються в системі спеціальних знаків, а згодом експлікуються в конкретних мовних одиницях. Важливо, що відстежити їх зв'язок можна у двох напрямках: від обраної об'єктом аналізу культурно маркованої мовної одиниці (ареальна фразеологічна одиниця (АФО) в нашому студіюванні) до певної культурної цінності, і навпаки. Отже, саме коди культури – визначальний інструмент інтерпретації фразеологізмів, оскільки відображають процес усвідомлення мовних знаків та забезпечують «відправлення» їх до культурних знань, ними переданих. Схема такого інтерпретаційного аналізу досить лаконічна: 1) значення фразеологізму співвідноситься з кодом, що міститься в його формальному складі (виділяється так званий показник коду –

найчастіше це одна лексема); 2) розкривається етнокультурна значущість, зосереджена в кодї. Серед часткових прийомів аналізу Л. Савченко виокремлює відтворення екстралінгвістичної ситуації, встановлення прямого значення компонентів, з'ясування семантики початкового словосполучення, аналіз вторинного змісту метафоризованого утворення [Савченко 2013: 63-64].

Код культури допомагає сприйняти мовний знак крізь призму набутих культурних знань, які «вплітаються» в семантику фразеологізму, кожного разу відтворюючись і передаючись разом із ним під час мовлення й спілкування. Код має певний мінімальний набір елементів, є універсальним у тому сенсі, що один із них здатний репрезентувати кілька значень, навіть ніяк між собою не пов'язаних (що реалізовані в різних лексико-семантичних варіантах (ЛСВ)): «один код здатний обслуговувати кілька смислів, а один смисл може передаватися різними елементами» [Батсурэн 2010: 10]. Якщо один культурний смисл реалізований у різних значеннях (а відповідно, й у різних фразеологізмах), то для його репрезентації необхідна більша кількість елементів коду культури.

Таким чином, під кодом культури в дослідженні розуміємо вторинну знакову систему, що структурує, категоризує, оцінює матеріальний та духовний світи людини й репрезентована різними етнокультурно маркованими мовними одиницями (у межах роботи – АФО).

2.3. Класифікація кодів культури. Коди культури передбачають вторинне використання знаків, що вже мають певне первинне значення. Кодування здійснюється на основі знань людини про живу й неживу природу (матеріальну й нематеріальну). Жива (матеріальна) природа співвідноситься з

людиною, флорою та фауною. Нежива (нематеріальна) природа представлена предметами, речовинами, стихіями, явищами природи тощо. Традиційно виокремлюють два «глобальні» різновиди кодів: субстанціональні й концептуальні [Цивьян 2005; Березович 2007; Толстая 2008]. Субстанціональна група кодів сформована на основі знаків матеріальної природи. Концептуальна група кодів об'єднує знаки, сформовані на базі концептів та ідей, що відображають закономірні процеси буття. На основі цього «глобального» поділу відбувається подальше виокремлення різних типів кодів.

М. Толстой виділяє такі коди культури, розглядаючи їх як компоненти одного обряду: 1) вербальний (словесний – слова й тексти); 2) реальний (наочний – предмети й речі); 3) акціональний (кінетичний – дії) [Толстой 1995: 86]. В. Красних зазначає, що коди культури описують три основні об'єкти: 1) саму людину; 2) довкілля (простір і предмети, що його заповнюють); 3) час. Як наслідок, визначальними постають просторовий й темпоральний коди; також до базових дослідниця зараховує соматичний (тілесний), предметний, біоморфний, духовний [Красных 2002: 233-234]. Т. Леонтьєва виокремлює фізіолого-соматичний, антропологічний, зоологічний, ботанічний, предметний, соціальний, мовленнєвий, природно-метеорологічний, міфологічний, просторовий, кулінарно-гастрономічний, технічний, геометричний, колоративний культурні коди [Леонтьєва 2003]. О. Селіванова найважливішими кодами культури визначає: соматичний, просторовий, часовий, духовний, біоморфний (поділяє на зооморфний і рослинний), антропний (власне людський), акціональний, релігійний, космогонічний, аксіологічний, сенсорний [Селіванова 2004]. Ф. Бацевич актуалізує

біоморфний, духовний, предметний і соматичний коди культури [Бацевич 2007].

Г. Багаутдінова аналізує образи антропних фразеологізмів, стверджуючи, що вони слугують для відображення людини в довкіллі, а тому можуть розглядатися за допомогою «накладених» на них кодів: 1) антропоморфного (образ людини, частин її тіла); 2) біоморфного (образи дерев, рослин, тварин, птахів, комах); 3) об'єктного (образи предметів побуту, житла, одягу, їжі, речовин тощо); 4) анімічного (образи явищ природи); 5) міфологічного (образи релігійних уявлень, казкових персонажів); 6) темпорального (образи через позначення часу); 7) просторового (географічний) (образи через позначення простору); 8) колоративного (образи через позначення кольорів); 9) квантитативного (образи через позначення виміру та кількості); 10) термінологічного (образи в різних термінах) [Багаутдінова 2007: 21].

М. Піменова має власний погляд на культуру, код культури й систему кодів. Так, зміст культури, за дослідницею, представлений різними площинами – звичаї, мова й писемність, одяг, поселення, праця, виховання, економіка, армія, суспільно-політичний устрій, закон, наука, техніка, мистецтво, релігія, прояви духовного розвитку народу, які в мові реалізовані системою кодів культури (макросистемою характеристик об'єктів картини світу, об'єднаних спільною категорійною властивістю). При перенесенні в мові характеристик з одного коду в інший виникає метафора чи метонімія. Код культури – це таксономія елементів картини світу, у якій об'єднані природні й створені руками людини об'єкти (біофакти й артефакти), об'єкти зовнішнього та внутрішнього світів (фізичні й психічні явища). У мові відобразилася властивість мислення людини, що живе в природному й соціальному середовищі, переносити на

свій внутрішній світ і його об'єкти антропоморфні та біоморфні характеристики, що закріпилися у вигляді метафор і метонімії. Здатність людини співвідносити явища з різних площин, виділяючи в них спільні ознаки, знаходиться в основі наявної в кожній культурі системи кодів, серед яких рослинний (вегетативний, фітоморфний), зооморфний (анімальний, теріоморфний), антропоморфний, предметний, харчовий, хімічний, колірний, просторовий, часовий. Рослинний, зооморфний і антропоморфний коди іноді об'єднують під загальною назвою біоморфного (натуралістичного) коду. Антропоморфний код, у свою чергу, ділиться на індивідуальний і соціальний субкоди. Елементи кодів виступають як класифікатори та квантифікатори один для одного, за ними закріплена певна символічна культурна співвіднесеність [Пименова 2007: 7-8].

М. Ковшова виділяє анатомічний, соматичний, зооморфний, рослинний, предметний, харчовий, акціональний, космічний та інші культурні коди [Ковшова 2009], обстоюючи думку, що визначальною є тематична класифікація кодів (коли різні «за субстанцією» знаки об'єднані спільною темою та втілюють різні культурні смисли). Р. Батсурен, досліджуючи антропні фразеологізми, виокремлює соматичний, антропний, зооморфний, рослинний, артефактний, архітектурний, діяльнісний, якісний, природний, просторовий, часовий, числовий, ваговий, духовно-релігійний, колоративний, гастрономічний коди культури [Батсурэн 2010: 14]. О. Галинська культурні коди класифікує на соматичний, антропний, предметно-артефактний, зооморфний, рослинний, природний, харчовий, релігійний [Галинська 2011]. І. Токарева до найважливіших кодів культури відносить: антропоморфний (образи людини), біоморфний (образи рослин і тварин),

анімістичний (образи природи), акціональний (образи дій), фетишний (образи предметів) [Токарева 2013].

Л. Савченко, здійснивши аналіз різних класифікацій кодів культури, дійшла висновку, що основними можна вважати такі: 1) соматичний (тілесний), найбільш давній із наявних, що репрезентує символні функції різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного і відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту; 4) предметний, який відтворює еталони метричної системи, представляє побутові реалії й різні артефакти; 5) біоморфний, співвіднесений із сприйняттям тваринного, рослинного світу та світу міфологічних істот; 6) духовний, що відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо. Серед додаткових виділяє антропний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний коди [Савченко 2013: 69-70].

У дослідженні за основу взято класифікацію кодів культури Л. Савченко з модифікацією згідно з опрацьованим діалектним фразеологічним матеріалом. Виділяємо 18 кодів культури: 1) соматичний (частини тіла людини (рідше – тварини) й продуктів її життєдіяльності); 2) предметний (предмети побуту, одягу, житла); 3) зооморфний (тварини, земноводні, птахи, комахи); 4) антропний (номінації людини); 5) фітоморфний (рослини, дерева, квіти, плоди); 6) природний (явища природи, стихії, об'єкти ландшафту); 7) гастрономічний (страви, продукти харчування); 8) духовний (моральні й культурні цінності); 9) квантитативний (числа, одиниці виміру); 10) темпоральний (часові відрізки); 11) міфологічний (релігійні і надприродні уявлення, герої міфів, казок, легенд, літературних творів); 12) акціональний (дії, процеси); 13) сенсорний (фізичні

відчуття й емоції, почуття, стани); 14) спатіальний (простір); 15) кваліфікативний (риса характеру людини); 16) мовленнєвий (вербальне мовлення, спілкування); 17) колоративний (кольори); 18) геометричний (геометричні тіла, фігури).

Виокремлення кодів культури на матеріалі фразеології східноstepових українських говірок здійснено в такі етапи: 1) аналіз структури ареальної фразеологічної одиниці, виділення в її складі лексеми-показника культурного коду; 2) аналіз семантики ареальної фразеологічної одиниці, формулювання лексико-семантичного варіанта, репрезентованого виділеним кодом культури; 3) об'єднання виокремлених лексико-семантичних варіантів (отже, й ареальних фразеологічних одиниць, що їх репрезентують) у групи відповідно до (навколо) показника культурного коду, що реалізований за допомогою них; 4) об'єднання виокремлених показників культурних кодів у більші тематичні групи (соматичний, предметний, зооморфний, антропний, фітоморфний тощо).

3. Репрезентація кодів культури концепту *людина* на матеріалі фразеології східноstepових українських говірок. Коди культури формують образний складник концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок. Матеріал дослідження становить 1000 фразеологічних одиниць, зібраних експедиційним шляхом у смт Новотроїцьке, смт Ольгінка Волноваського району Донецької області. У студіюванні виділено 18 кодів культури: 16 – самодостатніх і 2 (колоративний, геометричний) – у складі міжкодових переходів. Терміном «міжкодовий перехід» окреслюємо, за І. Чибор, дифузну зону, де умовно визначені межі кодів культури взаємопроникають. Периферійні явища «зумовлені, з одного боку, умовністю меж між кодами культури, а з іншого – специфікою закодованої у ФО культурної інформації» [Чибор

2015: 140]. Якісно-кількісний вияв кодів культури концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок представлено в Табл. 1.

3.1. Самодостатні коди культури

3.1.1. Соматичний код культури. В образному складнику концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок найбільшу продуктивність виявили соматизми з кількістю лексико-семантичних варіантів більше 5: 1) **голова** – ЛСВ ‘головний біль’ (*аж голова тріщить (у кого); голова аж гуде (в кого); голова розривається (в кого); голова як не лопне (в кого); гуде в голові (в кого)*); ЛСВ ‘досвідчена людина’ (*бита голова*); ЛСВ ‘дурнувата людина’ (*бичача голова; в голові аж дзвенить (у кого); в голові стрижено (в кого)*); ЛСВ ‘загострити увагу’ (*втокти в голову*); ЛСВ ‘бути дурним’ (*головою вдаритися*); ЛСВ ‘збожеволіти’ (*зірватися вниз головою*); ЛСВ ‘шибайголова’ (*одірви голову й вибрось*); 2) **вухо** – ЛСВ ‘стан після почутих лайки, брехні, дурниць’ (*аж вуха в’януть (у кого)*); ЛСВ ‘процес напруженого мислення’ (*аж вуха горять (у кого)*); ЛСВ ‘слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому’ (*аж у вухах заляцало (в кого)*); ЛСВ ‘уважно слухати’ (*вуха настобурчити*); ЛСВ ‘набриднути розмовами’ (*підсісти на вуха*); ЛСВ ‘спокійна людина’ (*хоч у вухо стрель (кому)*); 3) **око** – ЛСВ ‘зорове відчуття після сильного удару’ (*аж в очах замиготіло (в кого)*); ЛСВ ‘бути голодним’ (*аж на очі нічого не бачити*); ЛСВ ‘відчуття від погляду на щось дуже яскраве’ (*аж очі виїдає (кому)*); ЛСВ ‘бути флегматичним’ (*і ходити з заплющеними очима*); ЛСВ ‘виснажена людина’ (*одні очі остались (у кого)*); ЛСВ ‘безхарактерна людина’ (*хоч ширнути межі очі (кому)*).

Вторинна семіотична система концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок: якісно-кількісний вияв

Вторинна семіотична система концепту <i>людина</i> у фразеології східноstepових українських говірок		Кількість АФО, в од.	Кількість АФО, у %
Код культури			
1.	Соматичний	120	16,99
2.	Предметний	105	14,89
3.	Зооморфний	65	9,21
4.	Антропний	52	7,37
5.	Фітоморфний	27	3,83
6.	Природний	26	3,68
7.	Гастрономічний	15	2,12
8.	Духовний	13	1,84
9.	Квантитативний	12	1,7
10.	Темпоральний	12	1,7
11.	Міфологічний	10	1,42
12.	Акціональний	9	1,27
13.	Сенсорний	9	1,27
14.	Спатіальний	8	1,13
15.	Кваліфікативний	3	0,42
16.	Мовленнєвий	2	0,28
Разом:		488	69,12
Міжкодовий перехід			
1.	Двокомпонентні	197	27,9
2.	Трикомпонентні	21	2,98
Разом:		218	30,88
Усього:		706	100

Менш продуктивними виявилися соматизми, що налічують 2-4 лексико-семантичні варіанти: 1) **шкура** – ЛСВ ‘відчуття сильного холоду’ (*аж гусяча шкура вилізла (в кого)*); ЛСВ ‘егоїст’ (*товста шкура*); ЛСВ ‘шибайголова’ (*шкура барабаняча*); ЛСВ ‘знервована людина’ (*шкура горить (на кому)*); 2) **губа** – ЛСВ ‘бути пихатим’ (*балакати крізь губу*);

ЛСВ ‘сказати й причаїтися’ (*укусити й губи поховати*); ЛСВ ‘говорити знехотя’ (*через губу не плюнути*); 3) **кістка** – ЛСВ ‘бути худим’ (*кістками торохтіти*); ЛСВ ‘бути без сил’ (*кісток не чути*); ЛСВ ‘бути жадібним і жорстоким’ (*ковтнути з кістками і не вдавється*); 4) **ніс** – ЛСВ ‘засоромлена людина’ (*аж ніс почервонів (у кого)*); ЛСВ ‘сильне потрясіння’ (*аж у носі закрутило (в кого)*); ЛСВ ‘виснажена людина’ (*в носі кругло (в кого)*); 5) **палець** – ЛСВ ‘бути лінивим’ (*зря й пальцем не шевельнути*); ЛСВ ‘сміятися без причини’ (*з пальця сміятися*); ЛСВ ‘досвідчений’ (*не пальцем деланий*); 6) **язик** – ЛСВ ‘мовчати’ (*мов язик одкусити*); ЛСВ ‘мовчазна людина’ (*язика не розв’язати (кому)*); ЛСВ ‘розмовляти заради задоволення’ (*язиком плескати*); 7) **башка** – ЛСВ ‘досвідчена людина’ (*бита-перебита башка*); ЛСВ ‘некмітлива людина’ (*солом’яна башка*); 8) **груди** – ЛСВ ‘засмучена людина’ (*аж груди розпирає (кому)*); ЛСВ ‘заздрісна людина’ (*груди розпухли (в кого)*); 9) **живіт** – ЛСВ ‘голодна людина’ (*аж за живіт тягне (в кого)*); ЛСВ ‘біль у животі’ (*взяло за живіт (кого)*); 10) **жила** – ЛСВ ‘здорова людина’ (*волова жиля (в кого)*); ЛСВ ‘уміла людина’ (*майстрова жиля (в кого)*); 11) **кишка** – ЛСВ ‘голодна людина’ (*аж кишки болять (у кого)*); кишки злиплися (*в кого*); ЛСВ ‘бурчання в животі від голоду’ (*кишки сваряться (в кого)*); 12) **нога** – ЛСВ ‘бути втомленим’ (*і ноги не підняти; тіки на ногах стояти; тіки ноги тягати*); ЛСВ ‘біль у ногах від втоми’ (*ноги аж гудуть (у кого)*); 13) **рана** – ЛСВ ‘услесливий’ (*солодкий, хоть до рани прикладай*); ЛСВ ‘сказати й причаїтися’ (*укусити й залізати рану*); 14) **рот** – ЛСВ ‘вжити що-небудь натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина’ (*в роті засмачити*); ЛСВ ‘бути брехливим’ (*як дихнути ртом, так і брехнути*); 15) **рука** – ЛСВ ‘невміла людина’ (*не туди руки стирчать (у кого)*); ЛСВ ‘талановита

людина' (*усе в руках горить (у кого)*); 16) **серце** – ЛСВ 'сильне потрясіння' (*аж серце зайшлося (в кого)*); ЛСВ 'слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому' (*аж серце закалатало (в кого)*).

Один лексико-семантичний варіант репрезентують соматизми: **бік** (ЛСВ 'пихата людина' *і з якого боку підійти, не знаєш (до кого)*); **волосина** (ЛСВ 'лисий' *кучерявий без волос*); **гівно** (ЛСВ 'заспокоєна людина' *гівна перегоріли (в кого)*); **голівка** (ЛСВ 'зла людина' *гадюча голівка (в кого)*); **голос** (ЛСВ 'бути хворим' *голосу не підвести*); **горло** (ЛСВ 'жадібна людина' *широке горло (в кого)*); **грива** (ЛСВ 'брехати' *чесати гриву*); **дихання** (ЛСВ 'відчуття після сильного удару' *аж дихання перехватило (в кого)*); **дух** (ЛСВ 'сильне потрясіння' *аж дух забиває (кому)*); **жир** (ЛСВ 'гладка людина' *аж жир капає (з кого)*); **зуб** (ЛСВ 'бути голодним' *клацать зубами*); **кізяк** (ЛСВ 'змерзнути' *перемерзнуть на кізяк*); **коліно** (ЛСВ 'налякана людина' *аж коліна дрижать (у кого)*); **лапа** (ЛСВ 'впливова людина' *волохата лапа*); **легені** (ЛСВ 'бути близьким до смерті' *легені відхаркувати*); **лице** (ЛСВ 'погано виглядати' *зійти з лиця*); **маслак** (ЛСВ 'виснажена людина' *одні маслаки стирчать (у кого)*); **мозг** (ЛСВ 'дурнувата людина' *засняділо в мозгах (у кого)*; *мозги риплять (у кого)*); **морда** (ЛСВ 'гладка людина' *аж морда лопається (в кого)*); **нерв** (ЛСВ 'нервова людина' *нерви грають (у кого)*); **передок** (ЛСВ 'невірний' *слабкий на передок*); **печінка** (ЛСВ 'відчуття сильного холоду' *аж печінки холонуть (у кого)*); **піт** (ЛСВ 'старанна людина' *аж піт виступив (у кого)*); **п'ята** (ЛСВ 'засоромлена людина' *аж п'яти почервоніли (в кого)*); **ребро** (ЛСВ 'виснажена людина' *одні ребра стирчать (у кого)*); **скелет** (ЛСВ 'худа людина' *ходячий скелет; можна скелет вивчати (по кому)*); **скула** (ЛСВ 'роздратована людина' *аж*

скули зводить (кому)); **слина** (ЛСВ ‘голодна людина’ аж слина тече (в кого)); **тулуб** (ЛСВ ‘незалежна людина’ ні клятий тулуб ні мятій); **утроба** (ЛСВ ‘наїстися’ утробу набити); **щелепа** (ЛСВ ‘дуже сердитися’ аж за щелепи хватати (кого)).

3.1.2. Предметний код культури. Серед показників предметного коду культури найбільшу продуктивність виявляють з 2-3 лексико-семантичними варіантами: 1) **віник** – ЛСВ ‘дурний’ (прибитий сирим віником); ЛСВ ‘жвава людина’ (драний віник); ЛСВ ‘безхарактерна людина’ (хоч віник зв’яжи (з кого)); 2) **тормоз** – ЛСВ ‘божевілля’ (зірватися з тормозів; тормоза отказали (в кого)); ЛСВ ‘заспокоїтися’ (нажати на тормоз); 3) **валянок** – ЛСВ ‘простакуватий чоловік’ (сибірський валянок); ЛСВ ‘старий залицяльник’ (сивий валянок); 4) **горщик** – ЛСВ ‘бути бідним’ (варити в дірявому горщику); ЛСВ ‘бути хитрим і досвідченим’ (у горщику танцювати й не перекинути); 5) **дошка** – ЛСВ ‘бути близьким до смерті’ (дошки збирати); ЛСВ ‘худа людина’ (пральна дошка); б) **дрючок** – ЛСВ ‘сутулий чоловік’ (дрючок горбатий); ЛСВ ‘смілива людина’ (і дрючком не злякати (кого)); 7) **криша** – ЛСВ ‘дуже високий’ (вищий криші); ЛСВ ‘божевільна людина’ (криша поїхала (в кого)); 8) **сорочка** – ЛСВ ‘старанна людина’ (аж сорочка змокрила (в кого)); ЛСВ ‘налякана людина’ (аж сорочка пополотніла (в кого)).

Один лексико-семантичний варіант засвідчують показники: **акваріум** (ЛСВ ‘поглядшати’ акваріум ковтнути); **антена** (ЛСВ ‘висока людина’ як антена); **асфальт** (ЛСВ ‘бути п’яним’ асфальт обнімати); **барабан** (ЛСВ ‘бути вагітною’ ходити з барабаном); **башня** (ЛСВ ‘висока людина’ як телевізійна башня); **бричка** (ЛСВ ‘непрístupна людина’ на бричці не підкотитися (до кого)); **будка** (ЛСВ ‘поглядшати’ будку наїсти); **вила** (ЛСВ ‘бути гордовитим’ як на вилах

ходити); **відро** (ЛСВ ‘голий’ *голий, босий і з відром*); **вінок** (ЛСВ ‘бути хворим’ *вінками смердіти*); **віск** (ЛСВ ‘гарний’ *з воску злитий*); **ворота** (ЛСВ ‘висока людина’ *ходячі ворота*); **газета** (ЛСВ ‘пліткарка’ *м’ясна газета*); **гвіздочок** (ЛСВ ‘батьора людина’ *гвіздочок сталевий*); **гітара** (ЛСВ ‘засмучена людина’ *плакуча гітара*); **дзига** (ЛСВ ‘непосидюча дитина’ *дзига вкусила (кого)*); **як дзига заводна**); **духовка** (ЛСВ ‘погладшати’ *духовку нажрати*); **жигало** (ЛСВ ‘бути вертлявим’ *жигало ковтнути*); **журнал** (ЛСВ ‘красива людина’ *як з журналу*); **іграшка** (ЛСВ ‘приваблива дівчина’ *як іграшка*); **ікона** (ЛСВ ‘красива людина’ *писана ікона*); **інкубатор** (ЛСВ ‘схожі люди’ *як з інкубатора*); **каганець** (ЛСВ ‘відчуття від сильного удару’ *аж каганці засвітились (у кого)*); **камера** (ЛСВ ‘байдужа людина’ *холодильна камера*); **кишеня** (ЛСВ ‘бідна людина’ *в кишені аж гуде (в кого)*); **ключечка** (ЛСВ ‘намагатися вивідати щось’ *накидати ключечку*); **колода** (ЛСВ ‘бути хворим’ *валяться гнилою колодою*); **копійка** (ЛСВ ‘бути скупим’ *труситися над кожною копійкою*); **кран** (ЛСВ ‘безініціативна людина’ *і краном не зрушити (кого)*); **крючок** (ЛСВ ‘лаятися’ *крючки збирати*); **кусочок** (ЛСВ ‘злий’ *з чорткових кусочків зшитий*); **куча** (ЛСВ ‘зла людина’ *чортова куча*); **макітра** (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *макітра не варе (в кого)*); **м’ясорубка** (ЛСВ ‘виснажена людина’ *як через м’ясорубку перекрутили (кого)*); **наковальня** (ЛСВ ‘заспокоєна людина’ *наковальня остила*); **носок** (ЛСВ ‘одягнений не за сезоном’ *голий, босий і в носках*); **піддувайло** (ЛСВ ‘замовкнути’ *закрити піддувайло*); **підлога** (ЛСВ ‘бути лінивим’ *зря й до підлоги не нагнутися*); **підметок** (ЛСВ ‘бути нікчемним’ *підметка не стоїти*); **покуть** (ЛСВ ‘бути близьким до смерті’ *лежати як на покуті*); **поріг** (ЛСВ ‘боязкий’ *сміливий до порога*); **пособіє** (ЛСВ ‘худа

людина' *наглядне пособіє*); **посуда** (ЛСВ 'бути зухвалим' *не пити з мілкої посуду*); **потрюх** (ЛСВ 'стара людина' *аж потрюх сипиться (з кого)*); **пружина** (ЛСВ 'непосидюча дитина' *як на пружині*); **радіо** (ЛСВ 'пліткарка' *бабське радіо; посьолочне радіо*); **ріжок** (ЛСВ 'злякатися' *в ріжок накласти*); **рубель** (ЛСВ 'вміти виразити поглядом свій настрої' *як рубель подарувати*); **руж'є** (ЛСВ 'вперта людина' *хоч із руж'я стріляти (кого)*); **рукавиця** (ЛСВ 'хитра і обережна людина' *без рукавиць не взяти (кого)*); **ручка** (ЛСВ 'стати безсоромним' *дійти до ручки*); **сапог** (ЛСВ 'дурнуватий' *сапогом прибитий*); **свічка** (ЛСВ 'близька до смерті людина' *хоч заздалегоди і свічку станови*); **сила** (ЛСВ 'гладка людина' *велика сила*); **сталюка** (ЛСВ 'досвідчений' *загартований як сталюка*); **стеля** (ЛСВ 'висока людина' *аж під стелю*); **стелька** (ЛСВ 'бути п'яним' *надратися в стельку*); **стінка** (ЛСВ 'бути дурнуватим' *об стінку малим ударитися*); **ступа** (ЛСВ 'спритна людина' *і в ступі не влучити (в кого)*); **телефон** (ЛСВ 'пліткарка' *бабський телефон*); **тирса** (ЛСВ 'старанна людина' *аж тирса сипиться (з кого)*); **трактор** (ЛСВ 'дурнуватий' *трактором переїханий*); **тріски** (ЛСВ 'худа людина' *в тріски можна взяти (кого)*); **тряпка** (ЛСВ 'виснажена людина' *як тряпка викручена*); **туфель** (ЛСВ 'дівчачур' *бабський туфель*); **удочка** (ЛСВ 'бути худим' *ховатися за удочку*); **узор** (ЛСВ 'лагідна людина' *хоч узори знімай (з кого)*); **ціп** (ЛСВ 'виснажена людина' *як неначе ціпом помолотили (кого)*); **цурка** (ЛСВ 'стати бідним' *дійти до цурки*); **швабра** (ЛСВ 'бути худим' *за швабру ховатися*); **шпарка** (ЛСВ 'бути худим' *у любу шпарку пролізати*); **шпилька** (ЛСВ 'дошкулити під час розмови' *вколоти шпильку*); **штани** (ЛСВ 'злякатися' *в штани наложить*); **щілина** (ЛСВ 'бути нахабним' *в яку хоч щілину пролізти*); **юла** (ЛСВ 'бути непосидючим' *юлу ковтнути*).

3.1.3. Зооморфний код культури. Досить велику продуктивність виявляють зооморфізми з 2-3 лексико-семантичними варіантами: 1) **жаба** – ЛСВ ‘засмучена людина’ (*жаба даве (в кого)*); ЛСВ ‘зла жінка’ (*жаба пупирчаста*); ЛСВ ‘мовчати’ (*мов жабу ковтнути*); 2) **кінь** – ЛСВ ‘дивак’ (*кінь педальний*); ЛСВ ‘гладка людина’ (*на конях не об’їдеш (кого)*); ЛСВ ‘худа й зла людина’ (*те, що коней кусає*); 3) **коза** – ЛСВ ‘гордовита людина’ (*і на рябій козі не під’їхати (до кого)*); ЛСВ ‘голодна людина’ (*кози лижуть (кого)*); ЛСВ ‘бути гордовитим’ (*на блатній козі проїхатися*); 4) **курка** – ЛСВ ‘дивак’ (*аж кури сміються (з кого)*); ЛСВ ‘безхарактерна людина’ (*і кури загребуть (кого)*); ЛСВ ‘неохайна жінка’ (*курка общипана*); 5) **собака** – ЛСВ ‘дуже відома людина’ (*всі собаки знають (кого)*); ЛСВ ‘дуже розгніватися’ (*гавкати як скажена собака*); ЛСВ ‘нездара’ (*тіки собак ганяти (кому)*); 6) **бугай** – ЛСВ ‘бути фізично сильним’ (*бугая піднімати*); ЛСВ ‘наполеглива людина’ (*і бугай отелиться (в кого)*); 7) **вівця** – ЛСВ ‘жінка з неакуратною зачіскою’ (*вівця обскубана*); ЛСВ ‘покірنا людина’ (*сумирна вівця*); 8) **віл** – ЛСВ ‘бути голодним’ (*вола б з’їсти*); ЛСВ ‘здорова людина’ (*хоч у воли запрагай (кого)*); 9) **кішка** – ЛСВ ‘дуже низький’ (*з кішку завбільшки*); ЛСВ ‘повія’ (*кішка драна*); 10) **коник** – ЛСВ ‘спокійна людина’ (*без коників*); ЛСВ ‘непомітна людина’ (*сірий коник*); 11) **миша** – ЛСВ ‘дуже бідний’ (*голіший од миші*); ЛСВ ‘бідна людина’ (*церковна миша*); 12) **птиця** – ЛСВ ‘впливова людина’ (*важна птиця*); ЛСВ ‘людина, яка часто міняє місце роботи або помешкання’ (*перельотна птиця*); 13) **свиня** – ЛСВ ‘гладка людина’ (*свиня вгодована*); ЛСВ ‘криклива людина’ (*свиня недорізана*).

Один лексико-семантичний варіант репрезентують показники: **аїст** (ЛСВ ‘бути вагітною’ *аїста виглядати*); **баран**

(ЛСВ ‘дурень’ *баран бараном*); **вовк** (ЛСВ ‘досвідчений чоловік’ *битий вовк*); **воша** (ЛСВ ‘погана людина’ *курача воша*); **вутка** (ЛСВ ‘неочікувано розумний’ *вумний як вутка*); **головастік** (ЛСВ ‘п’яниця’ *головастік заспиртований*); **горобчик** (ЛСВ ‘легковажний чоловік’ *горобчик влітку*); **гуся** (ЛСВ ‘жалюгідна людина’ *мокре гуся*); **заєць** (ЛСВ ‘хитрий і обережний’ *хитріший за зайця*); **змія** (ЛСВ ‘підступна жінка’ *змія підколодна*); **ікра** (ЛСВ ‘гніватися’ *мітати ікру*); **індюшка** (ЛСВ ‘нестатурна жінка’ *індюшка горбата*); **їжак** (ЛСВ ‘очманіла людина’ *як чмелений їжак*); **кабеля** (ЛСВ ‘фізично міцна й ледача жінка’ *кабеля невироблена*); **качка** (ЛСВ ‘роздратована людина’ *скажена качка*); **кіт** (ЛСВ ‘бабій’ *кіт мартовський*); **кляча** (ЛСВ ‘негарна дівчина’ *ходяча кляча*); **коняка** (ЛСВ ‘виснажена людина’ *як загнана коняка*); **муха** (ЛСВ ‘млява людина’ *сонна муха*); **орел** (ЛСВ ‘молодий хлопець’ *юний орел*); **осел** (ЛСВ ‘вперта людина’ *або дай, або вирве, або впертий як осел*); **папуга** (ЛСВ ‘ляклива людина’ *пугливий папуга*); **півень** (ЛСВ ‘вперта людина’ *і півень несеться (в кого)*); **рак** (ЛСВ ‘отримати опік’ *впіймати рака*); **слон** (ЛСВ ‘кривонога людина’ *слон клишоногий*); **сорока** (ЛСВ ‘досвідчена людина’ *стріляна сорока*); **цап** (ЛСВ ‘вперта людина’ *і цап доїть (в кого)*); **цуцик** (ЛСВ ‘жалюгідна людина’ *цуцик замандрючений*); **череда** (ЛСВ ‘лінуватися’ *череду шукати*).

3.1.4. Антропний код культури. У межах антропного коду культури найбільшу продуктивність виявляють лексеми з 2-3 лексико-семантичними варіантами: 1) **людина** – ЛСВ ‘безхарактерна людина’ (*безхребетна людина*); ЛСВ ‘недоумкувата людина’ (*малохольна людина*); ЛСВ ‘не зичити добра нікому, зокрема й собі’ (*ни собі ни людям*); 2) **баба** – ЛСВ ‘пліткарка’ (*баба базарна*); ЛСВ ‘сумнівне

джерело інформації’ (*ОБС (одна баба сказала)*); 3) **дівка** – ЛСВ ‘повія’ (*посьолочна дівка*); ЛСВ ‘дівчина на виданні’ (*спіла дівка*); 4) **мертвяк** – ЛСВ ‘вперта людина’ (*і мертвяк заговорить (у кого)*); ЛСВ ‘наляканий чоловік’ (*ні живий ні мертвяк*).

Один лексико-семантичний варіант репрезентують показники: **Вася** (ЛСВ ‘дивак’ *Вася отморожений*); **Ветров** (ЛСВ ‘невідомо від кого завагітніти’ *від Ветрова залетіти*); **вмерлець** (ЛСВ ‘виснажений чоловік’ *ходячий вмерлець*); **grimза** (ЛСВ ‘зла жінка’ *grimза патлата*); **гуляка** (ЛСВ ‘легковажний чоловік’ *гуляка святковий*); **дід** (ЛСВ ‘постаріти’ *в діди записатися*); **дурак** (ЛСВ ‘нерозумна людина’ *дурак дураком; дурак спереду і ззаду*); **дурень** (ЛСВ ‘нерозумна людина’ *і дурень – не дурень, і розумний не такий; і умне – не умне, і дурень не такий*); **жлоб** (ЛСВ ‘жадібний чоловік’ *економний жлоб*); **зведення** (ЛСВ ‘балувана дитина’ *зведення божє*); **зух** (ЛСВ ‘спритний чоловік’ *зух непослідній*); **Іван** (ЛСВ ‘виснажений чоловік’ *виутюжений Іван*); **кадр** (ЛСВ ‘чванливий чоловік’ *такий кадр, що нікуди дітсья*); **Клименко** (ЛСВ ‘нахабний’ *нахабніший за Клименка*); **Марко** (ЛСВ ‘неспокійний чоловік’ *товктливий Марко*); **недоразуменіє** (ЛСВ ‘гультяй і ледар’ *тіки спать, жрать і гулять цьому недоразуменію*); **псих** (ЛСВ ‘нервувати’ *психи б’ють (кого)*); **раб** (ЛСВ ‘улесливий чоловік’ *сякий-такий та божий раб*); **робітник** (ЛСВ ‘лінивий чоловік’ *попів робітник*); **свахя** (ЛСВ ‘дурнувата жінка’ *дурочкина свяхя*); **семиділиха** (ЛСВ ‘заклопотана жінка’ *завелася семиділиха*); **сусід** (ЛСВ ‘корислива людина’ *і нашим сусідам і вашим*); **Фігаро** (ЛСВ ‘людина, яка часто міняє місце роботи або помешкання’ *Фігаро тут, Фігаро там*); **Хвеська** (ЛСВ ‘пліткарка’ *язиката Хвеська*); **цяця** (ЛСВ ‘впливова

людина' *пишна цяця*); **чоловік** (ЛСВ 'виснажений чоловік' *тільки живий чоловік та теплий*).

3.1.5. Фітоморфний код культури. У межах образного складника концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок зафіксовано 3 фітоморфізми з 2 лексико-семантичними варіантами: 1) **дуб** – ЛСВ 'дурнувата людина' (*дуб дубом; дуб сосновий*); ЛСВ 'сказати щось безглузде' (*з дуба впасти*); 2) **гречка** – ЛСВ 'зраджувати' (*в гречку стрибати*); ЛСВ 'некрасивий' (*гречкою притрушений*); 3) **яблучко** – ЛСВ 'недосвідчена людина' (*ще недоспіле яблучко*); ЛСВ 'вагітна жінка' (*яблучко пузате*).

Один лексико-семантичний варіант репрезентують фітоморфізми: **барвінок** (ЛСВ 'лестити' *барвінком стелитися*); **блекота** (ЛСВ 'бути нервовим' *як неначе блекоти об'їстися*); **васильок** (ЛСВ 'бути старим' *васильками пахнути*); **гарбуз** (ЛСВ 'товста людина' *гарбуз конопатий*); **дерево** (ЛСВ 'людина, яка з усім погоджується' *кивай-дерево*); **зелень** (ЛСВ 'недосвідчена людина' *зелень незрізана*); **квіточка** (ЛСВ 'приваблива людина' *як майська квіточка*); **конопля** (ЛСВ 'збожеволіти' *коноплі об'їстися*); **кропива** (ЛСВ 'нервовий' *кропивою вкушений*); **кульбаба** (ЛСВ 'дурнувата людина' *кульбаба здута*); **купина** (ЛСВ 'нервова людина' *неопалима купина*); **малина** (ЛСВ 'бути багатим' *щодня малину їсти*); **мох** (ЛСВ 'постаріти' *аж мохом узятися*); **одуванчик** (ЛСВ 'стара людина' *божий одуванчик*); **ромашка** (ЛСВ 'бути старим' *ромашками тхнути*); **тополя** (ЛСВ 'бути високим' *тополю доганяти*); **черешня** (ЛСВ 'висока людина' *як черешня надворі*); **яблуня** (ЛСВ 'висока й худа людина' *суха яблуня*); **ясен** (ЛСВ 'бути п'яним' *з кожним ясенем здороватися*).

3.1.6. Природний код культури. Найбільшу продуктивність засвідчують складники **вода** та **вітер** із 5 та 4 лексико-семантичними варіантами відповідно: 1) **вода** – ЛСВ ‘друзі’ (*водою не розмити (кого)*); ЛСВ ‘бути спритним’ (*із грязної води чистим вийти*); ЛСВ ‘лінива людина’ (*ні за просту воду*); ЛСВ ‘здорова людина’ (*треба воду возити (на кому)*); ЛСВ ‘засмучений’ (*у воді вмочений*); 2) **вітер** – ЛСВ ‘худа людина’ (*вітер зламає (кого)*); ЛСВ ‘виснажена людина’ (*вітром носе (кого)*); ЛСВ ‘легковажна людина’ (*дми-вітер*); ЛСВ ‘бути худим’ (*за вітром хилитися*).

Один лексико-семантичний варіант репрезентують показники: **бурун** (ЛСВ ‘гніватися’ *бити буруна*); **буча** (ЛСВ ‘посваритися’ *збити бучу*); **глина** (ЛСВ ‘схожі’ з однакової глини *зліплені*); **грязюка** (ЛСВ ‘образити’ *змішати з грязюкою*); **жар** (ЛСВ ‘засоромлена людина’ *в жар кинуло (кого)*); **завіна** (ЛСВ ‘хвора людина’ *завіна взяла (кого)*); **камінь** (ЛСВ ‘біль у грудях’ *як камінь даве*); **лист** (ЛСВ ‘бути старим’ *аж тремтіти листом*); **мороз** (ЛСВ ‘відчуття страху’ *аж морозом синнуло*); **огонь** (ЛСВ ‘непосидюча дитина’ *всі огні горять (у кого)*); **сонце** (ЛСВ ‘бути дурнуватим’ *аж світитися сонцем*); **тепло** (ЛСВ ‘виснажена людина’ *тіки-тіки тепло чути (від кого)*); **тінь** (ЛСВ ‘бути засмученим’ *ходить тінню*); **хмара** (ЛСВ ‘засмучена людина’ *хмара хмарою*); **щербінь** (ЛСВ ‘веснянкуватий’ *щербнем побитий*).

3.1.7. Гастрономічний код культури. У роботі зафіксовано 1 гастрономізм з 2 лексико-семантичними варіантами: **дрожжі** – ЛСВ ‘мерзнути’ (*продавать дрожжі*); ЛСВ ‘гладка людина’ (*рознесло як на дрожжах (кого)*). Один лексико-семантичний варіант репрезентують показники: **борщ** (ЛСВ ‘весело сміятися’ *наїстися смішного борщу*); **вареник** (ЛСВ ‘гладка людина’ *товстий вареник*); **вишкварки**

(ЛСВ ‘брехати’ *давати масляні вишкварки*); **каша** (ЛСВ ‘засмучена людина’ *аж каша кисне (від кого)*); **колбаса** (ЛСВ ‘пихата людина’ *ділова колбаса*); **крендель** (ЛСВ ‘робити дивні вчинки’ *кренделя викидати*); **мед** (ЛСВ ‘привабливий’ *медом намазаний*); **харч** (ЛСВ ‘бути нерозбірливим’ *з’їсти любий харч, що вздрісти*).

3.1.8. Духовний код культури. Найбільш продуктивним виявився показник **душа** з 6 лексико-семантичними варіантами: ЛСВ ‘стривожена людина’ (*душа тіліпається (в кого)*); ЛСВ ‘ділитися думками та переживаннями’ (*душу виворачувать*); ЛСВ ‘вжити що-небудь натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина’ (*душу закисло*); ЛСВ ‘добрий’ (*на душу багатий*); ЛСВ ‘безвольна людина’ (*солом’яна душа (в кого)*); ЛСВ ‘любитель мандрувати’ (*циганська душа*). 2-3 лексико-семантичні варіанти нараховують показники: 1) **ум** – ЛСВ ‘хитрувати’ (*вивіряти ума*); ЛСВ ‘розумна людина’ (*живий ум (у кого)*); ЛСВ ‘егоїст’ (*сам себе на уме*); 2) **розум** – ЛСВ ‘збожеволіти’ (*з розуму здуріти*); ЛСВ ‘стати дурним через старість’ (*розум вистаріти*). Один лексико-семантичний варіант репрезентують показники: **долг** (ЛСВ ‘бути безвідповідальним’ *знати долг та не сполняти*); **умняк** (ЛСВ ‘здавати з себе розумного’ *впасти на умняк*).

3.1.9. Квантитативний код культури. У рамках образного складника концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок квантитативний КК представлений 1 показником із 2 лексико-семантичними варіантами (**два** – ЛСВ ‘добре вихована дитина’ (*два буде (з кого)*); ЛСВ ‘гладка людина’ (*два на два*)); числовими компонентами з 1 лексико-семантичним варіантом (**аршин** (ЛСВ ‘бути худим’ *аршин з’їсти*); **вісім** (ЛСВ ‘гладка людина’ *вісім на вісім*); **сто** (ЛСВ ‘приваблива дівчина’ *на всі сто*)).

3.1.10. Темпоральний код культури. Зафіксовано 2 показники з 2 лексико-семантичними варіантами: 1) **год** – ЛСВ ‘стара людина’ (*в годах*); ЛСВ ‘примхлива стара людина’ (*годы накривают (кого)*); 2) **день** – ЛСВ ‘гладка людина’ (*за день не оббегти (кого)*); ЛСВ ‘лінуватися’ (*шукати вчорашній день*). Один лексико-семантичний варіант репрезентують лексеми: **вік** (ЛСВ ‘бути бідним’ *вік колготити*); **дитинство** (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *в дитинстві роняли (кого)*); **квітень** (ЛСВ ‘бути брехливим’ *народитися в квітні*); **неділя** (ЛСВ ‘лінива людина’ *щодня неділя (в кого)*); **рік** (ЛСВ ‘зла людина’ *сам себе раз на рік любе*).

3.1.11. Міфологічний код культури. Зафіксовано 2 показники з 2 лексико-семантичними варіантами: 1) **смерть** – ЛСВ ‘виснажена людина’ (*смерть погулять випустила (кого)*; *смерть ходяча*); ЛСВ ‘млява людина’ (*тіки по смерть посилали (кого)*); 2) **чорт** – ЛСВ ‘бути дуже розгніваним’ (*дивитися чортом*); ЛСВ ‘лицемірний’ (*святий та божий – на чорта похожий*). Один лексико-семантичний варіант мають показники: **ангел** (ЛСВ ‘добра людина’ *ангел небесний*); **Геракл** (ЛСВ ‘худий чоловік’ *Геракл висушений*); **гедзик** (ЛСВ ‘дуже розгнівана людина’ *гедзики б’ють (кого)*); **страхота** (ЛСВ ‘некрасива людина’ *страхота господня*).

3.1.12. Акціональний код культури. В образному складнику концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок сформований показниками: **бум** (ЛСВ ‘бути необізнаним’ *ні бум-бум*); **вибрик** (ЛСВ ‘вередлива людина’ *з вибриками*); **кондрик** (ЛСВ ‘вередлива людина’ *кондрики напали (на кого)*); **косяк** (ЛСВ ‘виявляти поглядом підозру’ *кидати косяки*); **хід** (ЛСВ ‘бути флегматичним’ *спати на ходу*).

3.1.13. Сенсорний код культури. У рамках образного складника концепту *людина* у фразеології східностепових

українських говірок нараховуємо 8 показників сенсорного КК із одним лексико-семантичним варіантом (**болячка** (ЛСВ ‘хвора людина’ *болячки обсіли (кого)*); **гнів** (ЛСВ ‘гніватися’ *класти гнів*); **дрижак** (ЛСВ ‘мерзнути’ *дрижаки їсти*); **печаль** (ЛСВ ‘людина, яка повеселіла’ *наче печаль потиснулась (у кого)*); **смішинка** (ЛСВ ‘сміятися’ *ніби смішинку з’їсти*); **страм** (ЛСВ ‘засоромитися’ *набратися страму*); **ухнарь** (ЛСВ ‘стати виснаженим через хворобу’ *ізсохнуть на ухнарь*); **хвороба** (ЛСВ ‘хвора людина’ *хвороба звалила (кого)*)).

3.1.14. Спатіальний код культури. В образному складнику концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок зафіксовано 7 показників спатіального КК із одним лексико-семантичним варіантом (**аптека** (ЛСВ ‘постійно хворіти’ *робити на аптеку*); **Африка** (ЛСВ ‘кучерява людина’ *Африка пішла*); **вугол** (ЛСВ ‘позитивна людина’ *хоч став у святий вугол (кого) та молись*); **дім** (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *не всі дома (в кого)*); **дурка** (ЛСВ ‘збожеволіти’ з *дурки втекти*); **Київ** (ЛСВ ‘висока людина’ *аж у Києві видно (кого)*); **парілка** (ЛСВ ‘спітніти’ *як із парілки вийти*)).

3.1.15. Кваліфікативний код культури. У межах образного складника концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок визначено 3 показники з одним лексико-семантичним варіантом: **пара** (ЛСВ ‘зла людина’ *собача пара*); **сила** (ЛСВ ‘вперта людина’ *страшенна сила*); **характер** (ЛСВ ‘знайти спільну мову’ *підійти під характер*)).

3.1.16. Мовленнєвий код культури. В образному складнику концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок зафіксовано 2 показники мовленнєвого КК із одним лексико-семантичним варіантом: **брехня**

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
(ЛСВ 'брехати' *брехні розводить*); **чортівня** (ЛСВ 'брехати'
городити чортівню).

3.2. Міжкодові переходи

3.2.1. Двокомпонентні переходи. Ці переходи поєднують два різні коди і налічують 197 ареальних фразеологічних одиниць.

1. Предметний + соматичний (соматичний + предметний) коди (22 ЛСВ): 1) «**винтик + голова**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *винтика не хвата в голові (в кого)*); 2) «**віжка + хвіст**» (ЛСВ 'знервована людина' *віжка під хвіст попала (кому)*); 3) «**волосся + подушка**» (ЛСВ 'стати лисим' *волосся стерти об подушки*); 4) «**голова + зеркало**» (ЛСВ 'лисий чоловік' *на голові зеркало (в кого)*); 5) «**голова + полова**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *голова половою набита (в кого)*); 6) «**голова + чавун**» (ЛСВ 'головний біль' *голова як чавун (у кого)*); 7) «**диван + жопа**» (ЛСВ 'бути лінивим' *до дивана жопою природсти*); 8) «**закльопка + голова**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *без жодної закльопки в голові*); 9) «**зуб + дріт**» (ЛСВ 'бути впевненим' *зубами дріт перекусити*); 10) «**зуб + полиця**» (ЛСВ 'голодувати' *зуби на полицю закинуть*); 11) «**каструля + вухо**» (ЛСВ 'неуважна людина' *каструля з вухами*); 12) «**кіл + голова**» (ЛСВ 'вперта людина' *хоть кіл на голові теши (кому)*); 13) «**кілок + груди**» (ЛСВ 'біль у грудях' *підтирає кілком під груди (в кого)*); 14) «**кленка + голова**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *не всі кленки в голові (в кого)*); 15) «**мило + око**» (ЛСВ 'бути улесливим' *без мила в очі лізти*); 16) «**нерв + тряпочка**» (ЛСВ 'заспокоїтися' *зібрать нерви в тряпочку*); 17) «**нога + колодка**» (ЛСВ 'тремтіння в ногах' *ноги як колодки*); 18) «**рот + пістолет**» (ЛСВ 'небажаний гість' *лишній рот страшніше пістолета*); 19) «**рукав + коліно**» (ЛСВ 'лінива людина' *рукава по коліна (в кого)*);

20) «**спина + ломака**» (ЛСВ ‘нещиро дякувати’ *дякувати по спині ломакою*); 21) «**цвях + гузно**» (ЛСВ ‘непосидюча дитина’ *цвях у гузні (в кого)*); 22) «**голова + вавка + кишеня + справка**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *в голові вавка, в кишені справка (в кого)*).

2. Соматичний + природний (природний + соматичний) коди (17 ЛСВ): 1) «**вітер + голова**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *вітер в голові віє (в кого)*); 2) «**вітер + мозок**» (ЛСВ ‘легковажна людина’ *вітер в мізку (в кого)*); 3) «**вода + рот**» (ЛСВ ‘пліткарка’ *вода в роті не задержиться (в кого)*); 4) «**волосся + дощ**» (ЛСВ ‘старанна людина’ *аж із волосся дощ тече (в кого)*); 5) «**вухо + грязюка**» (ЛСВ ‘неохайна людина’ *і вуха в грязюці (в кого)*); 6) «**голова + завірюха**» (ЛСВ ‘запаморочення’ *в голові завірюха (в кого)*); 7) «**голова + туча**» (ЛСВ ‘бути високим’ *головою об тучі битись*); 8) «**голова + хмара**» (ЛСВ ‘бути високим’ *головою хмари підирати*); 9) «**звізда + лоб**» (ЛСВ ‘розумна людина’ *звізда горить у лобі (в кого)*); 10) «**земля + ніс**» (ЛСВ ‘бути пихатим’ *землі під носом не бачити*); 11) «**мороз + шкура**» (ЛСВ ‘налякана людина’ *аж мороз поза шкурою дере (в кого)*); 12) «**ніс + небо**» (ЛСВ ‘бути пихатим’ *носом небо зачепити*); 13) «**нога + земля**» (ЛСВ ‘бути впертим’ *аж ногами в землю врости*); 14) «**палець + небо**» (ЛСВ ‘говорити навмання’ *попадати пальцем в небо*); 15) «**рука + вода**» (ЛСВ ‘бути лінивим’ *і руки у воді не вмити*); 16) «**сквотзяк + голова**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *сквотзяк в голові (в кого)*); 17) «**голова + іній + вітер**» (ЛСВ ‘стара й легковажна людина’ *на голові іній, а в голові вітер (у кого)*).

3. Соматичний + зооморфний (зооморфний + соматичний) коди (13 ЛСВ): 1) «**вовк + вухо**» (ЛСВ ‘бути спритним’ *зуміти ввіймать і вовка за вуха*);

2) «**волосина + воша**» (ЛСВ ‘лисий чоловік’ *була одна волосина, та й ту воша одкусила (в кого)*); 3) «**вуха + лисиця**» (ЛСВ ‘хитра людина’ *вуха як у лисиці (в кого)*); 4) «**голова + бабочка**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *в голові бабочки матюкаються (в кого)*); 5) «**горобець + рука**» (ЛСВ ‘бути спритним’ *горобців руками ловити*); 6) «**горобчик + коліно**» (ЛСВ ‘низька людина’ *горобчику по коліно*); 7) «**змія + серце**» (ЛСВ ‘засмучена людина’ *змія серце жале (в кого)*); 8) «**оса + голова**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *оси в голові літають (у кого)*); 9) «**оса + хвіст**» (ЛСВ ‘роздратована людина’ *оса сіла під хвіст (кому)*); 10) «**серце + горобчик**» (ЛСВ ‘полохлива людина’ *серце як у горобчика (в кого)*); 11) «**Сірко + око**» (ЛСВ ‘соромитися’ *у Сірка очі вкрасти*); 12) «**собака + хвіст**» (ЛСВ ‘бути нікчемним’ *вляти як собака хвостом*); 13) «**хвіст + кіт**» (ЛСВ ‘бути нікчемним’ *і хвоста коту не зав’язати*).

4. Квантитативний + предметний (предметний + квантитативний) коди (12 ЛСВ): 1) «**аршин + кепка**» (ЛСВ ‘низька людина’ *аршин з кепкою*); 2) «**два + дірочка**» (ЛСВ ‘злий’ *добрий, як спить і сопє в дві дірочки*); 3) «**два + маршрутка**» (ЛСВ ‘неграмотна людина’ *як дві маршруткы впоперек*); 4) «**десятий + клепка**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *без десятої клепки*); 5) «**один + діжка**» (ЛСВ ‘схожі між собою’ *в одній діжці вимішані*); 6) «**один + дудка**» (ЛСВ ‘підтримувати чинюсь точку зору’ *в одну дудку грати*); 7) «**один + крашанка**» (ЛСВ ‘схожі люди’ *як із однієї крашанки*); 8) «**один + свисток**» (ЛСВ ‘підтримувати чинюсь точку зору’ *в один свисток свистіти*); 9) «**два + чобіт + пара**» (ЛСВ ‘схожі за характером люди’ *два чоботи пара*); 10) «**третій + сорт + брак**» (ЛСВ ‘посередня людина’ *третій сорт – не брак*); 11) «**трусси + руб + двадцять**»

(ЛСВ 'простакуватий' *простий, як труси за руб двадцять*); 12) «**три + вершок + горшок + картуз**» (ЛСВ 'низька людина' *три вершка од горшка разом із картузом*).

5. Антропний + предметний (предметний + антропний) коди (8 ЛСВ): 1) «**Вася + туфель**» (ЛСВ 'кумедний' *голий Вася в босих туфлях*); 2) «**герой + кофта**» (ЛСВ 'хвалькуватий боягуз' *герой у жінчиній кофті*); 3) «**герой + юбка**» (ЛСВ 'хвалькуватий боягуз' *герой у бабиній юбці*); 4) «**копійка + батько**» (ЛСВ 'бути жадібним' *за копійку і рідного батька продати*); 5) «**Льошка + лента**» (ЛСВ 'неакуратно одягнений чоловік' *Льошка з фабричної ленти*); 6) «**Толік + водокачка**» (ЛСВ 'некмітлива людина' *Толік з водокачки*); 7) «**франт + шкарпетка**» (ЛСВ 'бідна, але пихата людина' *франт без шкарпеток*); 8) «**явлення + решето**» (ЛСВ 'дивна людина' *явлення в решеті*).

6. Антропний + спатіальний (спатіальний + антропний) коди (8 ЛСВ): 1) «**Васьок + Водяна**» (ЛСВ 'простакуватий чоловік' *Васьок з Водяної*); 2) «**Вася + колхоз**» (ЛСВ 'простакуватий чоловік' *Вася з колхозу*); 3) «**Вася + фабрика**» (ЛСВ 'дурень' *Вася з фабрики*); 4) «**дурочка + переулочок**» (ЛСВ 'дурна жінка' *дурочка з переулочка*); 5) «**Дуся + пивзавод**» (ЛСВ 'простакувата жінка' *Дуся з пивзаводу*); 6) «**Катька + хозтовари**» (ЛСВ 'неакуратно одягнена жінка' *Катька з хозтоварів*); 7) «**Пантелей + хата**» (ЛСВ 'негарний чоловік' *сякий-такий Пантелей аби в хаті веселей*); 8) «**село + кума**» (ЛСВ 'відома жінка' *всьому селу кума*).

7. Зооморфний + предметний (предметний + зооморфний) коди (8 ЛСВ): 1) «**глист + карта**» (ЛСВ 'голодна людина' *глисти в карти грають (у кого)*); 2) «**глиста + мікроскоп**» (ЛСВ 'низька людина' *глиста під*

мікроскопом); 3) «глиста + скафандр» (ЛСВ ‘худа людина’ *глиста в скафандрі*); 4) «дрофа + ходулі» (ЛСВ ‘худа людина’ *дрофа на ходулях*); 5) «коза + сарафан» (ЛСВ ‘некрасиво одягнена жінка’ *коза в сарафані*); 6) «руб + заєць» (ЛСВ ‘бути жадібним’ *за руб зайця перегнати*); 7) «свиня + костюм» (ЛСВ ‘неакуратно одягнена людина’ *свиня в костюмі*); 8) «сорочка + воша» (ЛСВ ‘бідна людина’ *сорочку воші з’їли (в кого)*).

8. Антропний + зооморфний (зооморфний + антропний) коди (6 ЛСВ): 1) «дочка + лисиця» (ЛСВ ‘хитра жінка’ *дочка лисиці*); 2) «заєць + мірошник» (ЛСВ ‘посередній чоловік’ *як із зайця мірошник*); 3) «злюка + бобер» (ЛСВ ‘роздратована людина’ *злюка-бобер*); 4) «людина + собака» (ЛСВ ‘зла людина’ *ни людям ни собаці*); 5) «майстер + свиня + поросся» (ЛСВ ‘невірний чоловік’ *майстер чужим свиням поросся робить*); 6) «сорока + ворона + грак + дурак» (ЛСВ ‘плітки’ *сорока – сороці, ворона – вороні, грак – гракові, дурак – дуракові*).

9. Антропний + соматичний (соматичний + антропний) коди (6 ЛСВ): 1) «Варвара + хвіст» (ЛСВ ‘цікава людина’ *любопитній Варварі хвіст одірвали*); 2) «Віталька + мозг» (ЛСВ ‘дурнуватий чоловік’ *як Віталька без мозгів*); 3) «губа + циганка» (ЛСВ ‘брехлива людина’ *губа як у старій циганки (в кого)*); 4) «жінка + нога» (ЛСВ ‘жвава жінка’ *в мене жінка моторненька: і сцить, і пердить, і ногами дріботить*); 5) «майстер + рука» (ЛСВ ‘талановитий чоловік’ *майстер на всі руки*); 6) «мертвяк + нога» (ЛСВ ‘мати сильну волю’ *і мертвяка на ноги звести*).

10. Міфологічний + соматичний коди (6 ЛСВ): 1) «бог + борода» – 1) ЛСВ ‘бути пихатим’ *бога за бороду взяти*; 2) ЛСВ ‘перспективна дитина’ *оцей возьме бога за*

бороду; 2) «ангел + крильце» (ЛСВ ‘лицемірна людина’ *ангел з крильцями*); 3) «сатана + ріг» (ЛСВ ‘зла жінка’ *сатана з рогами*); 4) «Христос + пазуха» (ЛСВ ‘добре жити’ *жити як у Христа за пазухою*); 5) «чорт + паща» (ЛСВ ‘бути безстрашним’ *і чорту в пащу залізти*).

11. Природний + предметний (предметний + природний) коди (6 ЛСВ): 1) «буча + онуча» (ЛСВ ‘сперечатися через дрібницю’ *заводити бучу за чужу онучу*); 2) «вітер + карман» (ЛСВ ‘бідна людина’ *вітер у карманах гуляє (в кого)*); 3) «вітер + макітра» (ЛСВ ‘легковажна людина’ *летять вітри із макітри (в кого)*); 4) «вітер + поділ» (ЛСВ ‘дитина незаміжньої дівчини’ *вітром навіяне, в подолі принесене*); 5) «золото + пластмаса» (ЛСВ ‘нікчема’ *золото з пластмаси*); 6) «ступа + вода» (ЛСВ ‘говорити дурниці’ *у ступі воду молотити*).

12. Квантитативний + соматичний (соматичний + квантитативний) коди (5 ЛСВ): 1) «обидва + бік» (ЛСВ ‘досвідчений’ *з обох боків клепаний*); 2) «голова + два + вухо» (ЛСВ ‘некмітлива людина’ *голова і два вуха*); 3) «один + ухо + другий» (ЛСВ ‘забудькувата людина’ *в одне ухо влітає, а з другого вилітає (в кого)*); 4) «чотири + верста + коліно» (ЛСВ ‘далека рідня’ *через чотири версти коліно*); 5) «двоє + лице + один + яйце» (ЛСВ ‘схожі люди’ *двоє з лица як з одного яйця*).

13. Міфологічний + предметний коди (5 ЛСВ): 1) «гном + ковпачок» (ЛСВ ‘низька людина’ *гном без ковпачка*); 2) «чорт + боклага» (ЛСВ ‘неспокійна людина’ *чорт у боклазі*); 3) «чудо + решето» (ЛСВ ‘дивна людина’ *чудо в решеті*); 4) «бог + свічка + пекло + кочерга» (ЛСВ ‘нікчема’ *ні богу свічка ні в пеклі кочерга*); 5) «бог + свічка + чорт + коцюба» (ЛСВ ‘незалежна людина’ *ні богу свічка ні чорту коцюба*).

14. Соматичний + гастрономічний (гастрономічний + соматичний) коди (5 ЛСВ): 1) «**голова + масло**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *в голові масла не хватає (в кого)*); 2) «**кров + молоко**» (ЛСВ 'здорова людина' *кров з молоком*); 3) «**маргарин + череп**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *маргарин у черепі (в кого)*); 4) «**сіть + рана**» (ЛСВ 'дошкулити' *солі на рану насипати*); 5) «**хвіст + бублик**» (ЛСВ 'бути впевненим у собі' *завертіти хвіст бубликом*).

15. Соматичний + фітоморфний (фітоморфний + соматичний) коди (5 ЛСВ): 1) «**голова + гарбуз**» (ЛСВ 'некмітлива людина' *голова-гарбуз (у кого)*); 2) «**голова + овоч**» (ЛСВ 'недосвідчена людина' *в голові неспілі овочі (в кого)*); 3) «**губа + лопух**» (ЛСВ 'гарна людина' *губа не з лопуха (в кого)*); 4) «**мак + голова**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *маки в голові квітнуть (у кого)*); 5) «**мозок + капуста**» (ЛСВ 'дурнувата людина' *замість мозку капуста (в кого)*).

16. Антропний + темпоральний (темпоральний + антропний) коди (4 ЛСВ): 1) «**год + Ленін**» (ЛСВ 'стара людина' *на год старше од Леніна*); 2) «**Дуня + трудовень**» (ЛСВ 'простакувата жінка' *Дуня з трудовнями*); 3) «**жертва + перестройка**» (ЛСВ 'нікчема' *жертва перестройки*); 4) «**дід + часи + вік**» (ЛСВ 'старий чоловік' *дід часів кам'яного віку*).

17. Предметний + гастрономічний (гастрономічний + предметний) коди (4 ЛСВ): 1) «**бочка + огірок**» (ЛСВ 'гладка людина' *бочка з огірками*); 2) «**дъоготь + мед**» (ЛСВ 'образити й нещиро вибачитися' *дъогтю дати і меду піднести*); 3) «**ополоник + каша**» (ЛСВ 'висока людина' *хороший ополоник кашу мішає*); 4) «**часник + ступа**» (ЛСВ 'дуже розгніватися' *товкти часник у ступі*).

18. Предметний + спатіальний

(спатіальний + предметний) коди (4 ЛСВ): 1) «**ворота + сарай**» (ЛСВ ‘далека рідня’ *нашим воротам троюрідний сарай*); 2) «**вугол + тапок**» (ЛСВ ‘дурнуватий’ *з-під вугла тапком прибитий*); 3) «**город + каміння**» (ЛСВ ‘несправедливо ображати’ *в чужий город кидати каміння*); 4) «**двері + хата + погріб**» (ЛСВ ‘далека рідня’ *ваші двері нашій хаті двоюрідний погріб*).

19. Зооморфний + фітоморфний коди (3 ЛСВ):

1) «**вівця + лопух**» (ЛСВ ‘неакуратно одягнена жінка’ *вівця під лопухом*); 2) «**вуж + трава**» (ЛСВ ‘бути спритним’ *витися як вуж у траві*); 3) «**Сірко + пасльон**» (ЛСВ ‘жалюгідний чоловік’ *Сірко в пасльоні*).

20. Квантитативний + міфологічний коди (3 ЛСВ):

1) «**два + чорт**» (ЛСВ ‘двоє лихих людей’ *спарувати цих двох і чортам подарувати*); 2) «**сім + гріх**» (ЛСВ ‘некрасива людина’ *як сім смертних гріхів*); 3) «**сто + чорт**» (ЛСВ ‘хитрий і досвідчений’ *хитрий як сто чортів*).

21. Соматичний + сенсорний (сенсорний + соматичний)

коди (3 ЛСВ): 1) «**живіт + сум**» (ЛСВ ‘голодна людина’ *в животі сум завівся (в кого)*); 2) «**злість + кістка**» (ЛСВ ‘розгнівана людина’ *злості повні кості (в кого)*); 3) «**смерть + око**» (ЛСВ ‘людина у відчаї’ *смерть в очах (у кого)*).

22. Антропний + природний коди (2 ЛСВ):

1) «**зять + гора**» (ЛСВ ‘божевільний’ *зять з гори*); 2) «**матір + водиця**» (ЛСВ ‘брехати’ *давати святу матір-водицю*).

23. Зооморфний + гастрономічний

(гастрономічний + зооморфний) коди (2 ЛСВ): 1) «**бджола + мед**» (ЛСВ ‘нестримана людина’ *бджола меду дала (кому)*);

2) «розбовток + курча» (ЛСВ ‘бути вправним’ із *розбовтка курча висидіти*).

24. Зооморфний + колоративний

(колоративний + зооморфний) коди (2 ЛСВ):

1) «**крокодилиця + зелений**» (ЛСВ ‘зла жінка’ *крокодилиця зелена*); 2) «**чорний + галка**» (ЛСВ ‘темні плями перед очима’ *чорні галки літають (у кого)*).

25. Зооморфний + природний коди (2 ЛСВ):

1) «**вовк + місяць**» (ЛСВ ‘бути у відчаї’ *вити вовком на місяць*); 2) «**гусь + вода**» (ЛСВ ‘спритна людина’ *як з гуся вода*).

26. Квантитативний + антропний коди (2 ЛСВ):

1) «**два + жид**» (ЛСВ ‘жадібна людина’ *як два жиди вкупі*); 2) «**два + баба + сім’я**» (ЛСВ ‘дві злі, балакучі жінки’ *дві баби з Кайдашевої сім’ї*).

27. Квантитативний + зооморфний

(зооморфний + квантитативний) коди (2 ЛСВ): 1) «**три + свиня**»

(ЛСВ ‘бути нікчемним’ *і трьох свиней не впасти*); 2) «**телятко + два + матка**» (ЛСВ ‘корислива людина’ *покірливе телятко дві матки сосе*).

28. Квантитативний + темпоральний коди (2 ЛСВ):

1) «**сім + день**» (ЛСВ ‘гладка людина’ *за сім днів не об’їхати (кого)*); 2) «**другий + год + дев’ятий + місяць**» (ЛСВ ‘жінка, яка не вагітніє’ *другий год на дев’ятому місяці*).

29. Квантитативний + фітоморфний коди (2 ЛСВ):

1) «**два + метр + сухостій**» (ЛСВ ‘висока й худа людина’ *два метри сухостою*); 2) «**один + дерево + фрукт**» (ЛСВ ‘схожі люди’ *з одного дерева фрукти*).

30. Міфологічний + антропний

(антропний + міфологічний) коди (2 ЛСВ): 1) «**односум + чорт**»

(ЛСВ ‘близькі друзі’ *односуми, що чорт їх розсуне*);

2) «**чорт + брат**» (ЛСВ ‘безстрашна людина’ *і чорт не брат (кому)*).

31. Природний + спатіальний коди (2 ЛСВ):

1) «**вітер + поле**» (ЛСВ ‘легковажна людина’ *вітер у полі*);

2) «**гора + яр**» (ЛСВ ‘нікчема’ *нема гори, самі яри*).

32. Соматичний + колоративний

(колоративний + соматичний) коди (2 ЛСВ):

1) «**голубий + кров**» (ЛСВ ‘заможна й впливова людина’ *голуба кров (у кого)*); 2) «**рот + чорний**» (ЛСВ ‘лайлива людина’ *в роті чорно (в кого)*).

33. Фітоморфний + предметний

(предметний + фітоморфний) коди (2 ЛСВ):

1) «**зерно + полова**» (ЛСВ ‘гарно говорити’ *зерно від полови відділяти*); 2) «**стінка + горох**» (ЛСВ ‘говорити дурниці’ *об стінку горох кидати*) та ін.

3.2.2. Трикомпонентні переходи. Ці переходи поєднують три різні коди і налічують 21 ареальну фразеологічну одиницю.

1. Квантитативний + предметний + соматичний (предметний + соматичний + квантитативний) коди: 1) «**два + чобіт + один + нога**» (ЛСВ ‘схожі люди’ *два чоботи на одну ногу*); 2) «**сьомий + клепка + голова**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *сьомої клепки не хвата в голові (в кого)*); 3) «**шматок + кишка + сім + верста**» (ЛСВ ‘бути жадібним’ *за шматок кишки бігти сім верст пішки*).

2. Міфологічний + соматичний + антропний коди: «**бог + живіт + цар + голова**» (ЛСВ ‘зла людина’ *без бога в животі й царя в голові*).

3. Антропний + гастрономічний + духовний коди: «**кума + хліб + ум**» (ЛСВ ‘цікава людина’ *голодній кумі тільки хліб на умі*).

4. Зооморфний + спатіальний + предметний коди:
«**горобець + садочок + гріш**» (ЛСВ ‘бути жадібним’ *горобця в садочку за гроші заганяти*).

5. Квантитативний + природний + гастрономічний коди:
«**двадцятий + вода + кисіль**» (ЛСВ ‘далека рідня’ *двадцята вода на киселі*).

6. Квантитативний + зооморфний + гастрономічний коди:
«**два + свиня + їжа**» (ЛСВ ‘бути дурнуватим’ *двом свиням їжу не розділити*).

7. Антропний + соматичний + фітоморфний коди:
«**створіння + мозг + коріння**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *дивне створіння без мозгів і без коріння*).

8. Предметний + міфологічний + спатіальний коди:
«**перебір + чорт + двір**» (ЛСВ ‘невдало обраний наречений’ *за перебір чорта в двір*).

9. Фітоморфний + квантитативний + соматичний коди:
«**зернинка + один + зубинка**» (ЛСВ ‘голодна людина’ *зернинку хоть на одну зубинку (кому)*).

10. Зооморфний + колоративний + соматичний коди:
«**змія + жовтий + око**» (ЛСВ ‘підступна жінка’ *змія з жовтими очима*).

11. Квантитативний + соматичний + гастрономічний коди:
«**один + рот + два + обід**» (ЛСВ ‘корислива людина’ *з одним ротом на два обіди*).

12. Спатіальний + природний + соматичний коди:
«**поле + вітер + вухо + дим**» (ЛСВ ‘неспокійна людина’ *з поля вітер, із вух дим (у кого)*).

13. Предметний + природний + антропний коди:
«**подарок + джунглі + обцество**» (ЛСВ ‘погана людина’ *подарок джунглів обцеству*).

14. Міфологічний + колоративний + соматичний коди: «**сатана + зелений + око**» (ЛСВ ‘зла людина’ *сатана з зеленими очима*).

15. Соматичний + природний + предметний коди: «**ніс + зірка + хвост + пістолет**» (ЛСВ ‘бути впевненим у собі’ *тримати ніс зіркою, а хвост – пістолетом*).

16. Квантитативний + темпоральний + зооморфний коди: «**три + день + макака**» (ЛСВ ‘неохайна людина’ *три дні макаки лиськали (кого)*).

17. Зооморфний + гастрономічний + соматичний коди: «**вовк + мед + хвіст**» (ЛСВ ‘захоплена справою людина’ *тягнуть вовка до меду, а від меду – хвіст одірвали*).

18. Міфологічний + квантитативний + соматичний коди: «**чорт + два + ріг**» (ЛСВ ‘погана людина’ *чорт із двома рогами*).

19. Антропний + соматичний + зооморфний коди: «**баба + яйця + заєць**» (ЛСВ ‘вправна жінка’ *якби бабі яйця, догнала б зайця*).

4. Висновки та перспективи. Образний складник концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок сформовано 16 самодостатніми кодами культури та 72 міжкодовими переходами. Важливість певного коду культури визначається кількісними показниками АФО-репрезентантів із таким заповненням концептуального простору: соматичний (16,99%), предметний (14,89%), зооморфний (9,21%), антропний (7,37%), фітоморфний (3,83%), природний (3,68%), гастрономічний (2,12%), духовний (1,84%), квантитативний (1,7%), темпоральний (1,7%), міфологічний (1,42%), акціональний (1,27%), сенсорний (1,27%), спатіальний (1,13%), кваліфікативний (0,42%), мовленнєвий (0,28%), міжкодові переходи двокомпонентні (27,9%) та трикомпонентні (2,98%).

Вторинна семіотична система аналізованого концепту утворювана соматизмами, зооморфізмами, фітоморфізмами, числовими компонентами, міфологемами, онімами, колоративами, лексемами з темпоральною та просторовою семантикою тощо і становить 411 одиниць.

Дослідження даних засвідчує, що: 1) коди культури маніфестують свої сутнісні моменти в «чистому» вигляді в 69,12%, в інших випадках (30,88%) актуалізовано міжкодові переходи; 2) соматизми мають найбільший діапазон асоціативних зв'язків і, відповідно, найбільшу фразеотворчу активність і в межах соматичного коду, і в межах міжкодових переходів, що дає змогу позиціонувати соматіку найбільш доступним і вивченим об'єктом спостереження людини; 3) найпродуктивнішими постають соматизми *око* (10 ЛСВ) і *голова* (9 ЛСВ) (за вибіркою кодів і міжкодових переходів), що акцентує увагу на значущості цих одиниць у процесах концептуалізації та категоризації; 4) майже 75% показників вторинної знакової системи постають унікальними та наділені 1 ЛСВ, що зумовлено самотутністю ареальної фразеології; 5) колоративний і геометричний коди представлені лише в рамках міжкодових переходів, де поєднувані з соматичним, зооморфним, предметним, міфологічним, темпоральним.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні концепту *людина* в українській діалектній фразеології з розширенням ареалів студіювання, що уможливить здійснення вичерпного опису аналізованого концепту у фразеології сучасної української мови.

Література

Багаутдинова 2007: Багаутдинова Г. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Казань. 2007. 45 с.

Барт 1994: Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М. 1994. 616 с.

Батсурэн 2010: Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира в фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков (на материале фразеологизмов-соматизмов и зоонимов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Саратов. 2010. 26 с.

Бацевич 2007: Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. К. 2007. 205 с.

Березович 2007: Березович Е. Язык и традиционная культура: этнолингвистические исследования. М. 2007. 600 с.

Бромлей 1973: Бромлей Ю. Этнос и этнография. М. 1973. 283 с.

Вольф 2002: Вольф Е. Функциональная семантика оценки. М. 2002. 280 с.

Галинська 2011: Галинська О. Типологія кодів культури в українській і англійській інтертекстуальній фразеології. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ*: зб. матер. II міжнар. наук. інтернет-конф. з україністики. К. 2011. С. 86-89.

Гудков 2004: Гудков Д. Единицы кодов культуры: проблемы семантики. *Язык. Сознание. Коммуникация*. М. 2004. Вып. 26. С. 39-50.

Гудков 2007: Гудков Д. Телесный код русской культуры. М. 2007. 288 с.

Кармин 2006: Кармин А. Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы. *Вопросы философии*. 2006. № 2. С. 52-60.

Ковшова 2009: Ковшова М. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М. 2009. 48 с.

Колесов 2002: Колесов В. Философия русского слова. СПб. 2002. 448 с.

Красных 2001: Красных В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору). *Язык, сознание, коммуникация*. М. 2001. Вып. 19. С. 5-19.

Красных 2002: Красных В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций. М. 2002. 284 с.

Леонтьева 2003: Леонтьева Т. Интеллект человека в зеркале русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург. 2003. 24 с.

Лотман 1971: Лотман Ю. Структура художественного текста. М. 1971. 384 с.

Лотман 1996: Лотман Ю. Внутри мыслящих миров: Человек-текст-семиосфера-история. М. 1996. 296 с.

Маслова 2007: Маслова В. Лингвокультурология. М. 2007. 208 с.

Орлова 2005: Орлова Н. Наивная этика: лингвистические модели (на материале современного русского языка). Омск. 2005. 266 с.

Пименова 2007: Пименова М. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ. Кемерово. 2007. 500 с.

Савченко 2013: Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь. 2013. 600 с.

Селіванова 2004: Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). К.; Черкаси. 2004. 276 с.

Селіванова 2006: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава. 2006. 716 с.

Сепир 1993: Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М. 1993. 656 с.

Телия 1996: Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М. 1996. 286 с.

Телия 2004: Телия В. Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка. *Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках*. М. 2004. С. 19-30.

Токарева 2013: Токарева И. Культура как объект лингводидактики. *Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки*. 2013. № 1. С. 283-292.

Толстая 2008: Толстая С. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. М. 2008. 528 с.

Толстой 1995: Толстой Н. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М. 1995. 512 с.

Цивьян 2005: Цивьян Т. Модель мира и ее лингвистические основы. М. 2005. 279 с.

Чибор 2015: Чибор І. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Чернівці. 2015. 302 с.